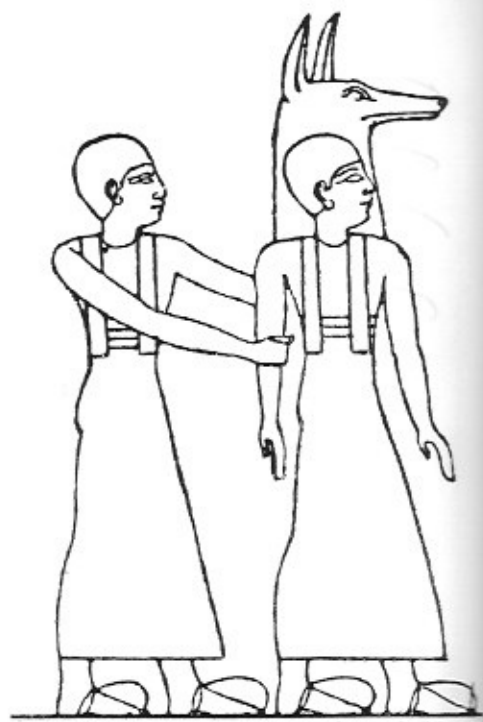

Het masker in de beschavingsgeschiedenis

Het is een veel herhaalde gemeenplaats dat het masker in de beschavingsgeschiedenis een vooraanstaande plaats heeft ingenomen. Men kan de ontwikkeling ervan volgen vanaf de minst bekende en zogenaamd 'primitieve' tot bij de hoog-ontwikkelde beschavingen. Duizenden jaren geleden werd het gegrift of getekend op de wanden van voorhistorische grotten. De functie en het gebruik van het masker zijn veeleer divers: maskers en beschilderingen van gelaat en lichaam om de vijand af te schrikken, Griekse en Romeinse theatermaskers, dansmaskers uit Azië of Latijns-Amerika, maskers en kostuums gedragen bij rituele plechtigheden, bij inwijdingen of begrafenissen en feestelijkheden in Afrika en Oceanië, verkleedingen voor carnaval of andere traditionele feesten in Europa: het zijn zoveel verschillende aspecten voor ritus of vermaak, voor het ceremoniële of het theater. Een van de steeds weerkerende kenmerken, waar en wanneer ook, is de verscheidenheid van functies en omstandigheden. Men zou kunnen spreken van een bijna universeel ge-

bruiksvoorwerp in de traditie van het mensdom. „Het is een feit dat de gehele mensheid het masker draagt of gedragen heeft. Dit raadselachtig voorwerp, zonder nuttige bestemming is meer verspreid dan de hefboom, de boog, de harpoen of de ploeg. Volkeren die de eenvoudigste of de meest verfijnde gereedschappen niet kenden, droegen maskers. De meest hoogstaande beschavingen bloeiden, zonder enig gedacht te hebben van het gebruik van het wiel, maar zij waren vertrouwd met het masker. Er is geen gebruiksvoorwerp of uitvinding zo algemeen verbreid als het dragen van het masker.” (Roger Caillois in 'Les jeux et les hommes').

Men vindt het terug in landen waar men het door veranderende invloeden en door de loop der gebeurtenissen onbestaande zou wanen. Gewoonlijk wordt verondersteld dat men in de islamitische landen het masker niet kent. Niets is minder waar. De Turkse afdeling van het 'Musée international du Carnaval et du masque' in Binche stelt maskers en vermommingen ten toon die aan de kust van de Middell-

Priester met masker van een god met wolfskop.

Dansende tovenaars in de 'Grottes des trois frères', Ariège, Frankrijk.

Pieter Breughel de Oude. Ets De Wildeman, 1566.

Gille met masker. Binche (voormiddag van het carnaval). Museum Binche. Foto C.G.T.

Masker van 'Scheller'. Imst, Oostenrijk. Museum Binche. Foto Studio Delmotte.

Masker van 'Kurent'. Ptju, Yoego-Slavië. Museum Binche. Foto Studio Delmotte.

landse zee ter plaatse verworven werden. Het blijkt dat deze Turkse maskerades, in weerwil van de islamitische godsdienst, talrijker zijn dan op het eerste gezicht lijkt. De meeste van deze vermommingen vindt men ook elders in Europa terug: zo verschilt de man gehuld in een beddelaken in wezen niet van de 'Blancs-Moussis' (in lokaal dialect: in het wit gekleed) van Stavelot. Er is nog de kameeldrijver met zijn kameel, met klapperende kinnebak, die door een van de dragers in beweging gebracht wordt. Tot deze streekgroep behoort ook een tweevoudig personage, door een persoon uitgebeeld: de man die een ander op de rug draagt.

Men treft dezelfde maskerades aan in de Marokkaanse Hoge-Atlas, hoewel ook die streek onder islamitische invloed staat. Die hebben een uitgesproken ritueel karakter en vertonen praktijken van bezwering en magie. De gemaskerden worden in de huizen met geestdrift ontvangen. Het is een levend geloof dat hun bezoek geluk bijbrengt. De optocht, met het voornaamste personage in bok verkleed, verjaagt, meent men, de kwade geesten en met hen vluchten de ziekten en de schadelijke krachten, de demonen die in de hoeken schuilen. Het geregeld nakomen van die voorschriften is haast een levensnoodzaak voor die dorpelingen. In hun opvatting zijn die praktijken en de kracht van de maskers in staat het noodlot af te wenden. Dergelijke gebruiken zijn zeer verbreid en stammen uit een oeroude agrarische cultus. In strijd met de islamitische orthodoxie, die ze afkeurt, worden ze toegelaten zonder ze als 'eigen' te erkennen.

Dit magisch-religieus karakter van het masker, zoals het in dit Marokkaans voorbeeld tot uiting komt, vindt men altijd en overal terug.

Bij de Egyptenaren was de godheid tegenwoordig bij de feesten en een priester of figurant mimeerde haar met een dierenmasker. Op Cyprus heeft men schedels gevonden van stieren. Zij werden opgezet tijdens ceremoniën ter ere van de god van de vruchtbaarheid en de mannelijkheid, waarvan de stier het symbool was. In Carthago heeft men bezwerende maskers gevonden, geschilderd op schelpen van struisvogeleieren. In andere graven vond men er met grijzenden of boosaardige uitdrukkingen. Ze dienden waarschijnlijk om kwaadwillige geesten te verdrijven. Een van de oudste en zeldzaamste voorwerpen werd gevonden bij opgravingen in de streek van Hebron in Palestina en zou dateren van rond 1600 v. C. Gaatjes om het vast te hechten, wijzen erop dat het gebruikt werd om het (mogelijk) op het gelaat van een overledene te bevestigen. Die vondsten volstaan om het gebruik en de bezwerende kracht van het masker aan te tonen.

Het oude Griekenland kende cultus-plechtigheden, feesten ter ere van de god Dionysos, waaraan, buiten de Phallische optochten, ook rijen gemaskerden, soms met dierenmaskers, deelnamen. Ze zijn ontstaan uit oude magisch-religieuze gebruiken. Gemaskerd en vermomd deden de saters en silenen hun onstuimige intrede ter gelegenheid van de Anthesterien, de oudste feesten ter ere van Dionysos, die in de Ionische steden gevierd werden.

Het waren feesten in het begin van de lente, vlak na de volle maan van de maand maart, Anthesterion. Zij duurden drie dagen.

De betekenis van deze Dionysos-feesten wordt zeer uitvoerig uiteengezet door Prof. H. Jeanmaire in zijn lijvig boek: 'Dionysos, histoire du culte de Bacchus'. Tijdens deze feest-

dagen, dagen van vreugde maar ook van losbandigheid, drinkgelagen en maskerades, woog op de stad de dreiging van onreinheid en onheilbrengende invloeden, waartegen verschillende voorzorgen moesten genomen worden. Op dit tijdstip keerden immers de zielen van de overledenen terug en met hen stegen uit de diepten der aarde kwaadaardige krachten. Men moest deze bezoekers uit het hiernamaals dulden, zij vertegenwoordigden de voorzaten van elke familie. Zij waren het die het welzijn en de voortzetting van de sibbe verzekerden. Deze Griekse opvattingen vindt men ook bij Kelten en Germanen terug.

Dit vluchtig overzicht van de geschiedenis van het masker in onze Europese maskerades toont aan dat er andere motieven aan de grondslag liggen dan de eenvoudige noodzaak om zich te ontspannen, zich te vermaken. Als men de Europese maskerade-tradities nagaat, in hun behoudensgezinde landelijke vormen, als men rekening houdt met deze min of meer bewuste drang om de gebruiken die door de voorouders overgeleverd werden, voort te zetten, schijnt me deze zin voor het ludieke, deze neiging tot afreageren bijkomstig. Vele van de huidige sociologen die over de vastenavondviering schrijven, leggen de nadruk op het lawaaierige, het ongebreidelde en het gewelddadige. Ik denk dat die gevolgtrekkignen gebaseerd zijn op de waarneming van ontaarde vormen van de carnavalviering, vooral dan in de grote steden, zoals Keulen, München of Nice.

De magisch-religieuze oorsprong van de Europese maskerades kan men zo maar niet afwijzen. Men denke hierbij maar aan de vele verbodsbepalingen van de katholieke kerk, die het dragen van maskers verboden als

'Mamutone' uit Mamoiada (Sardinië).
Museum Binche. Foto Studio Delmotte.

het werk van de duivel en het bedrijven van heidense praktijken. Sedert meer dan tweeduizend jaar worden in vele talen de kwade geesten met dezelfde termen aangeduid als de maskers. Arlekijn, het bekende personage uit de Commedia dell'Arte dankt wellicht zijn naam aan een Herlechin of Hellequin, de duivel die in de barre wintermaanden de troep huilende zielen aanvoert, die door de lucht jagen. De 'Mesnie Hellequin' is een van de volkse mythen die de verbeeldingswereld van onze voorouders openbaren. De geesten-stoeten van 'vrouw Perchta' en 'vrouw Holda' roepen evenals de wilde jacht van de duivel Hellequin de razende doortocht op en verwekken de angst voor het leger der schaduwen.

Die taalkundige verklaringen worden bevestigd door het primitieve uitzicht van de oudste maskers, die niet door de nabijheid van de steden of andere afwijkende factoren beïnvloed werden. De Europese maskers hebben niets potsierlijks, maar boezemen angst in of ontzetting. Hun dragers zijn geen gewone personages van plaatselijke feesten of kermissen, die het volk moeten vermaken. Hun gedragingen bevestigen dat zij bij hun oorsprong geesten wilden uitbeelden. Zij plagen de niet-gemaskerden, zij 'integreren', spreken met vervormde stem in falset-toon en mogen niet herkend worden. De gebruiken blijven gehandhaafd, maar de gemaskerden kennen de betekenis niet meer van hun dansen, hun gebaren en hun rekvisieten. Maar niettegenstaande dat gebrek aan kennis weten ze wat ze moeten doen, dank zij de traditie die hen voorschrijft hoe zich te gedragen met een zekere waardigheid en zin voor ritueel. Het dragen van een vermomming is een traditio-

nele plicht in de afgelegen dorpen van Noord-Griekenland, Portugal of Spanje, evenzeer als voor de 'Roller' en de 'Scheller' uit Imst of Nassereith, de Buso (spreek uit Boecho) van Mohacs in Hongarije, de Mamutones op Sardinië, de Narro in Zuid-West-Duitsland, de Gille van Binche. Het gebruik schrijft voor dat ze op een bepaalde tijd uitgaan, in een uitzonderlijke kledij, met vast omschreven gebaren en een of ander voorwerp dragen: bv. een bezem, bellen of een varkensblaas; zij vullen hun klederen van jute of beschilderd linnen op met stro en delen brood of Bretzel (krakelingen) uit, werpen met sinaasappelen of andere eetwaren.

Uit het bewustzijn van hun waardigheid groeit de drang om hun vermomming te verfraaien. Het houten masker wordt een kunstwerk. Men versiert de hoeden met parels, papieren bloemen, pluimen, gouden of zilveren sieraden. Ze worden ook omvangrijker zoals de 'Surovaskar' uit Radomir in Bulgarije en de 'Tafel- of spiegel-perchten' in Tirol. Men laat de vrije teugel aan de scheppingsdrang en de verbeeldingskracht.

Ook de Gilles van Binche zijn aan die neiging tot opsmukken niet ontsnapt. Hun eenvoudige hoed was in het begin versiert met inlandse pluimen. Deze werden vervangen door maraboe-pluimen op een verticale ijzerdraad gemonteerd, die op hun beurt vervangen werden door struisvogelpluimen. De hoogte nam toe van enkele tientallen centimeters tot meer dan één meter. Deze vederbos is zo omvangrijk geworden dat hij hindert bij het dansen. Door de fysieke inspanning die het dragen van zo'n parade-hoed vergt en omdat de Gille traditiegetrouw wil dansen, wordt de hoed nog maar kortstondig gedragen.

De meeste Europese maskerfiguren hebben mettertijd hun hoed of klederen opgesmukt, maar zonder evenwel in voornoemde overdrijvingen te vervallen. Zo draagt bvb. de Roemeense 'capra' (geit) de prachtigste weefsels, die naar oude voorbeelden op de familiale weefgetouwen vervaardigd worden. In sommige plaatsen bleef de primitieve vermomming tot op heden in gebruik, o.a. in Tras-Os-Montes in Portugal zijn de gemaskerden nog steeds gehuld in geitevellen en omgord met bellen. Hun maskers hebben nog geen gunstig uitzicht. Zij worden uit hout gesneden, uit schors of blik gemaakt. Bij het begin van het jaar lopen zij door het dorp en maken iedereen zwart die ze tegenkomen. Ook in Löttschenthal, in het Zwitserse kanton Wallis houdt men het nog bij deze oude onopgesmukte vorm van vermomming. Het is een streek die lang afgezonderd bleef. Ook daar

Hoed van 'Schöne Tafelpercht'.
Gastein, Oostenrijk.

'Schiache Percht'. Gastein, Oostenrijk.
(Lelijke Percht), 1939.

hebben de houten maskers een archaisch voorkomen. Zij zijn nooit komisch of lachwekkend, veeleer schrikwekkend. Die 'Rorschäggättä' (= met roet besmeurd) kleden zich ook met geitevellen en dragen een godel met zware bellen. Hun schoenen verstopten ze in zakken, die onder de knie vastgesnoerd zijn. Zij steken hun handen in schouwen, gevuld met roet of as en dragen een zware stok. Zij maken veel kabaal en achtervolgen de toeschouwers.

Met dierenvellen en bellengordels verkleeden zich ook de Mamutones op Sardinië, de Buzo in Hongarije en de Kurent van P

LES GILLES
DE BINCHE

ne se
déplacent
jamais

B2325

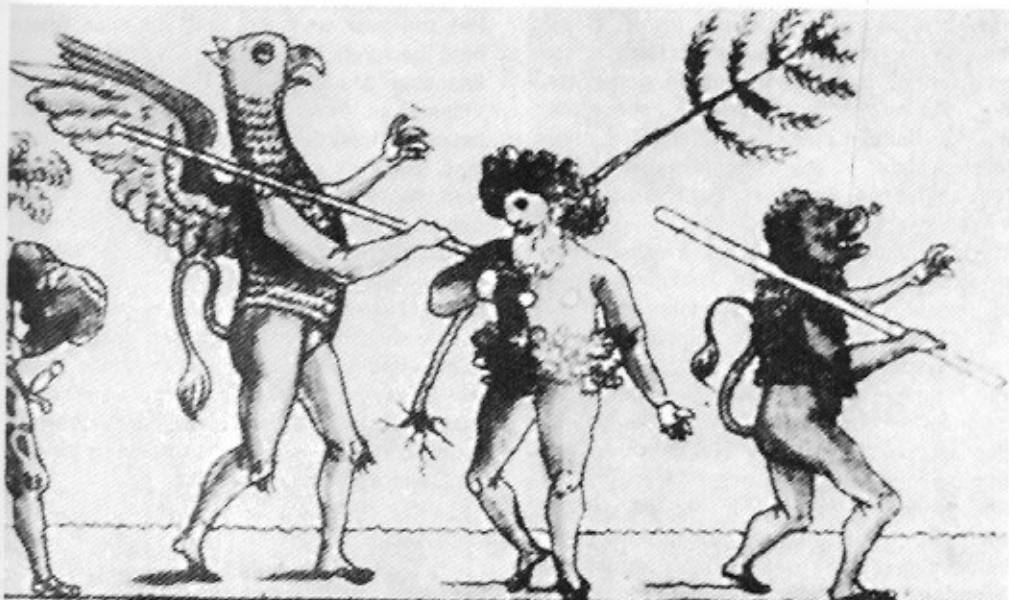
Wilde vrouw en Wilde man. Schembartlaufen
Nürnberg, 1539.

Joegoslavië. De maskers van die laatsten worden gemaakt uit rood leder, met een lange neus en een tong die tot op de gordel hangt. Volgens de traditie brengt het geluk aan de hoeve waar de Kurent achterstevoren binnengaat. Het tegenovergestelde brengt ongeluk en wordt door de pachter als een grove belediging aangezien. Vroeger gedroeg de Kurent zich zeer brutaal wat door het overmatig gebruik van alcohol nog verergerd werd. Tegenwoordig is hij meer bezadigd geworden. Zijn ritueel bezoek gebeurt nog steeds aan elke hoeve waar men hem ontvangt. Ook de Schiache (lelijke) Perchten uit Wörth en Gastein hullen zich in dierenvellen en dragen gordels met zware bellen, evenals de vele gemaskerden uit Thracië, Thessalië en Macedonië. Die Schiache Perchten dragen afschuwelijke maskers met zeer lange horens.

De gordels met bellen die men zowat overal terugvindt, hadden oorspronkelijk de magische functie de geesten te verdrijven ofwel het lawaai na te bootsen dat de zogenaamde wilde jacht, de Mesnie Hellequin, vergezelde. Maar te zware bellen en te omvangrijke hoed hinderen het personage bij de normale uitvoering van zijn taak. Persoonlijk zou ik wensen dat de Gille van Binche teruggreep naar een minder zware hoed, de hoed van rond 1900, die in niets het dansen stoorde.

Vogel Gryff, Wildeman en Leeuw. Basel,
Zwitserland. Ets van Daniël Burckardt,
Wildt 1784. Historisch Museum, Basel.

Dierenfiguren komen in de Europese maskerades zeer veel voor. Zo is de figuur van de geit erg verspreid in Oost-Europa. De vormgeving is vrij eenvoudig. Het hoofd: twee klapperende plankjes of een uit hout gesneden kop worden op een stok bevestigd en een deken verbergt de bokkesprongen makende jongen. Het 'Spel van de geit' wordt in Roemenië en Polen veel opgevoerd; men maakt de ziekte, de dood en de opstanding van het dier mee, als symbool van de overgang tussen het oude en nieuwe jaar. In Litouwen en Letland geeft men de voorkeur aan een bok, zoals trouwens ook in de Scandinavische landen (de Julbock of kerstbok). Ook de beer is een vast maskerfiguur in het Europese dorpsleven. Soms voert men hetzelfde symbolisch spel op als met de 'capra' in Roemenië. De berenleider slooft zich af om, ondanks tegenstand het dier door de menigte te loodsen. In het mooie Tiroldorpje Nassereith bracht hij dit jaar nog leven en beweging in de Fastnachttocht. Met de 'Kehrer' (straatveger), de Roller, de Scheller en andere traditionele figuren werd rond het gelegenhedenverhoog een rondedans gehouden. Door twee zweepslayers werd de

Masker in kalksteen, gevonden in de vallei van Hebron. (Israël) 1600 v. Chr. (Bijbelmuseum Jerusalem).

ruimte rond hen vrijgemaakt en het spel begon. De berenleider deed zijn uiterste best om het dier te bedwingen, dat tot driemaal toe neerviel om dan met een plotse ommekeer zijn meester omver te werpen.

Een berenfeest viert men ook in Prats-de-Mollo (Oostelijke Pyreneeën) waar de achtervolging tussen de jagers en de beren, die hun belagers trachten zwart te maken de hele namiddag voortduurt. Ook dit veel voorkomend zwartmaken is een van de rituele plagerijen van het Europese carnaval.

Aan het vogelrijk worden ook een hele reeks dierenmaskers ontleend, waarbij vooral de kraanvogel en de ooievaar de voorkeur hebben. In centraal Europa mengt men hen soms met het mythische personage: de Perchta. Dan wordt het, zoals in de Oostenrijkse Alpen de Schnabelpercht, die met zijn lange bek klappert.

Alhoewel geen eigenlijke dierenmaskers behoren sommige reuzenfiguren toch ook tot die categorie. Reuzen en marionetten zijn toch ook vormen van vermomming. We denken hierbij aan het spel van St.-Joris, de Lumecçon van Mons of soortgelijke draken in Engeland, Oostenrijk of Noord-Griekenland, aan de Tarasque van Tarascon en nog vele

andere in Languedoc. Ook het bekende trio uit Basel: Vogelgreiff met de leeuw en de Wildeman moeten hierbij gerekend worden.

Dit brengt ons bij de legendarische figuur van de 'Wilde man', afgebeeld op een der bekende gravures van Pieter Brueghel. Hij is met bladeren bekleed en zwaait met een knots. De vele uithangborden 'In de Wildeman' bevestigen zijn populariteit. Het was ook een vertrouwd personage of de hoffeesten. Wat men ook moge geschreven hebben, het is zeker dat zijn figuur in de Europese volksfeesten ouder is dan de ontdekking van de Nieuwe Wereld, waarnaar in dit verband wel eens verwezen wordt.

Er zouden nog vele vormen van vermomming moeten opgesomd worden, kostuums in jute of linnen, geheel of gedeeltelijk opgevuld met stro, verkleedingen die verschillende beroepen voorstellen, enz. enz. Het carnaval van Malmédy vertoont nog vele van deze traditionele typen. De stoet wordt er voorafgegaan door de 'Trouvlai' met zijn brouwerschap, vergezeld door twee 'Djouples' (= Egyptiennes of Gypsies) in het wit gekleed zoals de Blancs-Moussis van Stavelot. De bakkers met hun bakkerschap strelen het achterwerk van de toeschouwers(sters) even

voorzichtig alsof ze brood in de oven schieten. De schoenlappers nemen de maat van de schoenen, of liever nog van de laarzen, liefst zo hoog mogelijk.

Nog een paar bemerkings om te besluiten. Bij de traditionele maskerades verklaart het verleden, een ver verleden met magisch-religieuze bijgedachten, de macht van gewoonten en bepaalde gedragingen. De rol van het spel, van de uitlaatklep, bestaat naast de rituele functie maar is, naar mijn opvatting, niet essentieel. Te Binche bv., is men voor alles geen Gille om zich te vermaken. Het is een innerlijke drang, een soort maatschappelijke noodzaak. Vele gebaren van de Gille, koning van de Carnaval, wijzen op een ritueel, bv. de verplichting om te dansen volgens een opgelegd patroon en om altijd vergezeld te zijn van een trommelaar die de maat aan geeft. De Gille is in de gebruikelijke betekenis van het woord weinig carnavalesk. Hij dankt zijn schoonheid en waardigheid niet aan zijn kostuum en zijn hoed, hoe pronkerig die ook mogen zijn. Hij wordt met carnaval het symbool van een gemeenschap, die met hem en door hem, in geestdrift, leeft.

Optochten van Gilles, evenals van andere authentieke traditionele personages, buiten hun eigen omgeving hebben geen zin. Zij ontluisteren en ontheiligen de ritus. Het voorschrift dat het uitgaan van de Gille buiten zijn geboortestad verbiedt, is dus wel degelijk verantwoord. Men zou wensen dat dit voorschrift op alle Europese gebruiken zou toegepast worden. Het spectaculaire mag in geen geval voorrang hebben op het essentiële. Het is de ziel van de gemeenschap die zich uit in het ritueel.

Het zou zeer wenselijk zijn dat onze openbare besturen het gegronde van deze stellingname zouden inzien en bijtreden. De Vlaamse en Waalse gebruiken zouden moeten beschermd worden tegen afwijking en ontarding, zoals de wet de landschappen, de bomen, de kerken en kastelen beschermt. Onze gebruiken zijn de bevestiging van ons menszijn, zij behoren tot ons patrimonium. Wij zijn hen eerbied verschuldigd.

Men zal ook opgemerkt hebben dat het verschijnsel-masker in Europa een zekere eenheid vertoont. Er bestaan wel bepaalde types, die in zekere ethnische zones thuis horen, maar toch ontmoet men dezelfde personages en dezelfde handelingen van de Taag tot aan de Oeral, van Noord tot Zuid.

Dr. Samuel Glotz,
Conservator van het 'Musée international du Carnaval et du Masque' in Binche.